S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language-editing*

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: 70 let prof. dr. Vaska Simonitija.....	295
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

JURIJ PEROVŠEK: Anton Korošec in štajerski liberalci	301
<i>Anton Korošec and Styrian Liberals</i>	
ANDREJ RAHTEN: Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev	327
<i>Korošček's Concept of the State Constitution during the Founding Era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes</i>	
JURE GAŠPARIČ: Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih	363
<i>Anton Korošec and the Downfall of the Milan Stojadinović Government. On Conspiracies and Conspirators</i>	
EGON PELIKAN: Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama	399
<i>Anton Korošec and Slovene Minority in the Primorska Region between the World Wars</i>	
GAŠPER MITHANS: Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo	435
<i>Anton Korošec and the Apostolic Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti: Political Catholicism, Minority Issue, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Politične razmere na Slovenskem leta 1920	473
<i>Political Situation on Slovene Territory in 1920</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANDREJ RAHTEN: B rejšev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920	503
<i>Brejš's Second Term: Political Challenges Facing The Provincial Government for Slovenia in 1920</i>	
JANEZ OSOJNIK in ALEŠ MAVER: P lebiscites in Europe after the First World War.....	531
<i>Plebisciti v Evropi po koncu prve svetovne vojne</i>	

Ocene / Reviews

DANIJEL SITER: I van Smiljanić, <i>Lovorovi gozdovi in krompir:</i> <i>Prešernov kult v socializmu</i> (Ljubljana, 2021)	573
ALEKSANDER LORENČIČ: N ina Vodopivec, <i>Tu se ne bo nikoli več šivalo:</i> <i>doživljanja izgube dela in propada tovarne</i> (Ljubljana, 2021).....	579

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	589
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	595
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-12
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama

Egon Pelikan

Dr., redni profesor
ZRS Koper, Inštitut za zgodovinske študije
Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, Slovenija
e-pošta: egon.pelikan@zrs-kp.si

Izvleček:

V prispevku avtor predstavlja vlogo in pomen, ki ju je v času med obema vojnama pri ohranjanju nacionalne zavesti slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini imel dr. Anton Korošec. Na podlagi gradiva iz arhiva Engelberta Besednjaka avtor prikazuje organizirano delovanje Tajne krščanskosocialne organizacije in delovanje slovenske primorske duhovščine v času med obema vojnama. Ključno vlogo pri politični in še posebej materialni podpori slovenski manjšini je igral Anton Korošec, ki je srbel za kontinuirano financiranje antifašističnih in narodnoobrambnih pobud Tajne krščanskosocialne organizacije in slovenske primorske duhovščine. Pri tem je sodeloval z Engelbertom Besednjakom in drugimi predstavniki primorskih Slovencev.

Ključne besede:

Anton Korošec, Kraljevina Jugoslavija, Primorska, slovenska manjšina, Julijska krajina, Engelbert Besednjak

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 399–434, 86 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Medvojni primorski politik Engelbert Besednjak je v enem od poročil Tajne krščanskosocialne organizacije na neimenovano instanco v Beograd leta 1932 o slovenski manjšini pod fašizmom zapisal¹:

Sam sem se spočetka bal, da bo med našim narodom zavladala večja depresija, a sem bil prijetno presenečen, saj se v tem pogledu ni nič spremenilo. Nasprotno sem opazil, da se je odpor fašističnemu pritisku še okrepil. Ta naravni odpor bo trajal, če le Jugoslavija ne preneha skrbeti za svoje zaslužnjene brate in jim moralno in materialno pomagati in jim tako dokazuje, da za njih skrbi.²

Kraljevina Jugoslavija je dejansko finančno skrbela za slovensko in hrvaško manjšino pod Italijo ves čas med obema vojnama. Ključno vlogo pri beograjskem financiranju manjšine pa je igral prav Anton Korošec.

Prehod pod italijansko zasedbo in pozneje priključitev h Kraljevini Italiji sta zahtevala prilagoditev organiziranja in financiranja mreže slovenskih političnih, kulturnih, združenjskih in prosvetnih skupin (liberalne in katoliške) v Julijski krajini.

Konec dvajsetih let pa je sledila nova prilagoditev, ki je vključevala na eni strani prehod na tajno delovanje in na drugi tudi na tajno financiranje Tajne krščanskosocialne organizacije kot odgovor na fašistične raznarodovalne ukrepe. Korošec je bil, kot rečeno, pri teh prilagoditvah eden ključnih akterjev. S svojim političnim vplivom v Beogradu je vzpostavil sistem financiranja, ki je veljal ne glede na vsakokratno politično strukturo na oblasti v Kraljevini SHS (oziroma Jugoslaviji) in ni prenehal veljati v času njegove internacije. Ob vzpostavitvi sistema pomoči manjšini v Julijski krajini je tako v političnem angažiranju za pomoč kakor tudi v organizaciji financiranja v Julijski krajini sodeloval tudi s siceršnjimi "večnimi" političnimi nasprotniki – slovenskimi liberalci.

Sogovornika je Korošec moral najti pri vsakokratni vladi v Beogradu in – še pomembneje – tudi na dvoru. V Julijski krajini pa je organizatorje tajnega protiraznarodovalnega delovanja našel med primorskimi intelektualci, politiki in kulturnimi delavci, ki so bili zbrani okoli Josipa Wilfana (za liberalni del) in Engelberta Besednjaka (za katoliški del). Leta 1922 je tako npr. reševanje finančnih vprašanj za manjšinske organizacije pod Italijo, v Beogradu na priporočilo Ivana Hribarja, podpiral liberallec Gregor Žerjav, pozneje pa kot predsednik vlade in notranji minister spet dr. Anton Korošec.³

¹ Pričujoči sestavek je nastal na podlagi raziskav v okviru dela programske skupine št. P6-0272: *Sredozemlje in Slovenija*, in projekta št. J6-9356: *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954*, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Besednjakov arhiv (BA), dok. št. 176.

³ Wilfanov arhiv (WA), fasc. št. 9, Pismo Justa Pertota Josipu Wilfanu z dne 25. oktobra 1931.

Dr. Anton Korošec
(fotografija je v lasti
avtorja)

Do začetka tridesetih let (torej v desetih letih) se namreč obseg finančne podpore manjšini ni zmanjšal, le vse delovanje v Julijski krajini je postalo ilegalno in se je usmerilo predvsem na delovanje duhovščine, ki je ostala zadnji številčnejši intelektualni temelj slovenske manjšine v Julijski krajini. Še leta 1937 Janko Kralj v enem od številnih poročil iz Julijske krajine navaja prednosti Tajne krščanskosocialne organizacije pred liberalno in drugimi narodnoobrambnimi organizacijami. Ob tem razlaga, kako poteka načrtno vzgajanje duhovniškega naraščaja in utemeljuje, zakaj je duhovnik "kot inteligent bolj gotova naložba od laičnih intelektualcev". V dokumentu navaja seznam duhovnikov, "ki jih je naša organizacija poslala na delo v letih 1932–1936 in jih je 43. Ti na 52 krajih

Dr. Engelbert Besednjak (fotografija je v lasti avtorja)

oskrbujejo 65.000 slovenskih in hrvaških vernikov in jih vzgajajo v narodnozavednem duhu."⁴ V poročilu sledi opis in razčlenitev narodnoobrambnega dela duhovnikov. Leta 1936 jih je bilo v Zbor svečnikov sv. Pavla vključenih 276.

⁴ BA, dok. št. 598, Pismo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku z dne 3. marca 1937.

Vsi so sodelovali v protirežimskem delu Tajne krščanskosocialne organizacije.⁵

Tako je Korošček ključni človek pri vprašanih manjšine v Julijski krajini v tridesetih letih postal Engelbert Besednjak, vodja Tajne krščanskosocialne organizacije, ki je nastala konec 20. let z zlitjem bivše (konec dvajsetih let prepovedane) krščanskosocialne stranke in stanovske organizacije duhovščine – Zbora svečnikov sv. Pavla.

Na financiranje političnih organizacij s strani Kraljevine Jugoslavije je opozorila že dr. Milica Kacin Wohinz in pri tem tudi navedla realno oceno celotne višine financiranja – približno 3.000.000 lir letno za obe, tj. za liberalno in za krščanskosocialno organizacijo – in druge pomoči, od podpore za Kongres evropskih narodnosti v Ženevi in na Dunaju, kjer sta delovala Besednjak in Wilfan, ter drugih enkratnih pomoči manjšinskemu tisku v Kraljevini Jugoslaviji ali institucijam, kot je bil Manjšinski inštitut Lava Čermelja v Ljubljani, emigrantskim organizacijam itd.⁶ (Za boljšo razvidnost dejanskega obsega tega financiranja velja omeniti, da je npr. učiteljska plača sredi tridesetih let znašala okrog 900 lir mesečno.) Sredstva, ki so prehajala med uporabnike v Julijsko krajino, so razdeljevali preko jugoslovanskega konzulata v Trstu. Razvidno je tudi, da so "Jugoviči" (kot so v korespondenci s šifro imenovali uslužbence jugoslovanskega konzulata v Trstu) sredstva posredovali v lirah.⁷

Mojster politične taktike

Za primorske Slovence med obema vojnoma je bila relacija Anton Korošec – Engelbert Besednjak ključna. Sprva je Korošca sicer motila Besednjakova mladostna zagnanost, v tedanjem Koroščevem mnenju o položaju v ustavodajni skupščini pa lahko prepoznamo tudi njegov realizem in spretnost v politični taktiki. Ko se je namreč leta 1920 v SLS, zlasti v njenem levem krilu, močno okrepilo republikansko razpoloženje in je prišlo celo do javnih zahtev po republiki na zborih SLS v Ljubljani, je Korošec to razpoloženje hitro prepoznal kot politično nevarnost. V pismu podnačelniku stranke prof. Bogomilu Remcu je decembra 1920 pisal iz Beograda:

⁵ Velja dodati, da se je primorska duhovščina s tajnim organiziranjem uprla zakonom (sicer fašistične države. Za tajno združevanje in delovanje je bilo namreč v Italiji že po Zakonu o zaščiti države iz leta 1926 predvideno najmanj od 5 do 10 let zapora. Delovanje slovenske in hrvaške duhovščine znotraj Tajne krščanskosocialne organizacije je nedvomno obsegalo obliko, ki je spadala pod sankcije iz tega zakona.

⁶ Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990), str. 146.

⁷ Prav tam.

Da ne bo nesporazumevanja, jaz se pod nobenim pogojem ne bom udal pritiskom, da bi moral delati ali glasovati za republiko. Kdo hoče pri nas republiko? Kremžar, Besednjak, Kulovec itd. Danes je za monarhijo v konstituenti nad 200 poslancev. Ostanemo sigurno monarhija. Zato danes zahtevati republiko pomeni, da bo vsak demokratski lump lahko pljuval na SLS, kakor bo hotel. Če se stranka vda v ta tok, potem seveda ne bodo trpeli Kremžarji, Besednjaki in advokatski koncipienti, trpela bo organizacija katoliške cerkve, trpele bodo naše srednje šolske organizacije, Orli in osebno njegov naraščaj po ljudskih šolah, trpeli bodo naši kmetje po sodnijah, trpeli duhovniki in učitelji.⁸

Komunikacija v Beogradu

Iz gradiva v Besednjakovi zapuščini je razviden tudi zanimiv, specifičen način komuniciranja "z merodajnimi faktorji" na "pristojnih mestih" v Beogradu, kot se je rad izrazil Besednjak. Besednjak se je od Korošca učil političnega delovanja v okolju, ki je bilo precej drugačno od kulture dialoga (ali dopisovanja) npr. v Avstriji, Nemčiji, fašistični Italiji⁹ ali Švici, kjer je Besednjak prav tako redno deloval. Glede politične spretnosti in taktike je imelo pač vsako od omenjenih okolij svoje posebne zahteve. Komuniciranje z "beograjsko politično čaršijo" je zahtevalo posebne spretnosti.¹⁰ V Beogradu namreč nikoli nisi natančno vedel, kdo koga kje nadzira ali špijonira. Kot je o tem zapisal Ruda Jurčec:¹¹

Notranja obveščevalna služba je bila v Jugoslaviji razdeljena na več vej. Najbrž je bila to dediščina stare orientalne miselnosti, ko ni nikdar nič slonelo na zaupanju in so se ljudje istega tabora med seboj nadzirali. /.../ Kralj Aleksander je imel povrh še sam svojo osebno mrežo obveščevalcev. Njihovo pomoč je cenil v toliki meri, da jih je smatral za osebne prijatelje in jih mimo vseh formalnosti sprejemal na dvoru – sicer zakrito – toda imeli so dostop do njega, kadar so hoteli.¹²

⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Bogomila Remca, zasebno A XLVIII, Pismo dr. Antona Korošca podnačelniku SLS prof. Bogomilu Remcu, nedatirano (verjetno iz decembra 1920).

⁹ Dr. Ivo Juvančič je o škofu Fogarju npr. zapisal, da je bila "njegova odkritost in preprostost njegova nesreča, ko je postal škof pod fašizmom, ko se je ta pobotal z Vatikanom na liniji neke zamotane politike, ki je zahtevala makiavelistično-bizantinsko diplomatsko zvitost" (Ivo Juvančič, "Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu", *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 3, št. 2 (1976), str. 102).

¹⁰ BA, dok. št. 31, Prepis Besednjakovega zahvalnega pisma zunanjemu ministru Cincar-Markoviču z dne 8. decembra 1940 za enkratno pomoč Katoliškemu tiskovnemu društvu.

¹¹ Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del* (Buenos Aires, 1969), str. 88 (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del*).

¹² Prav tam, str. 99.

Tudi Engelbert Besednjak je smel na dvor h kralju v avdienco brez posebne procedure. Kmalu po tem, ko je Besednjak leta 1931 emigriral iz Kraljevine Italije, se je zgledil na več sprejemih pri kralju Aleksandru.¹³ Iz Besednjakovih poročil je razvidno, da je za kralja opravljal vrsto tajnih poslov. Tako Korošču kot Besednjaku je vpliv v Beogradu omogočalo poznavanje tamkajšnjih razmer, mentalitete in vsakdanjega življenja. Besednjak in Korošec sta kmalu postala tudi velika prijatelja, kar ni ušlo italijanski tajni službi. V njenem poročilu iz Beograda v Rim še leta 1940 beremo: "Sporočamo, da je dr. Engelbert Besednjak še vedno nastanjen v Beogradu/Vlajkovičeva ulica, kjer prebiva v petsobnem stanovanju. Tam ga je prej pogosto obiskoval pokojni dr. Korošec, ki je bil tudi njegova poročna priča".¹⁴

Vse do Koroščeve smrti decembra 1940 je bil tudi Besednjak redno na obiskih in večerjah pri Korošču (in obratno), kjer je, kot je razvidno že iz pisnih vabil, očitno vladalo zelo domače in prijateljsko vzdušje.¹⁵ Kulinarične mojstrovine Besednjakove žene Zale Vuk so predstavljale vrhunce tržaške kuhinje. Ker je bil dr. Korošec očitno velik gurman, so večerje praviloma vključevale tudi do 10 hodo.¹⁶

Nove razmere v Julijski krajini ob koncu dvajsetih let in prehod duhovščine na tajno delovanje

Kakšne so bile torej okoliščine, ki so pripeljale do tega sodelovanja in sčasoma prijateljstva? Takoj po 1. decembru 1918 je Korošca njegovo politično poslanstvo vodilo v Beograd, kjer je v koncentrični vladi postal podpredsednik. V vladni služ-

¹³ Prim. BA, dok. št. 344, Maršal dvora sporoča Besednjaku, da ga bo kralj Aleksander sprejel v avdienco 27. novembra 1931 ob 17.30 uri na dvoru v Beogradu. Zelo verjetno je (glede na datum), da je Besednjak kralju Aleksandru poročal, kakšni so načrti italijanskih emigrantov v zvezi z Julijsko krajino, saj se je s ključnimi predstavniki italijanske emigracije Besednjak dva meseca pred tem pogovarjal (pogajal) v Parizu.

¹⁴ Archivio centrale dello Stato (ACDS), Caselario Politico Centrale (CPC), mapa št. 5478, Vuk Antonio, Poročilo Zunanjega ministrstva Notranjemu ministrstvu z dne 27. decembra 1940.

¹⁵ Tako so npr. z Zunanjega ministrstva še dne 27. decembra 1940 sporočali na Notranje ministrstvo. O tem: ACDS, CPC, mapa št. 5478, Vuk Antonio, Poročilo Zunanjega ministrstva Notranjemu ministrstvu z dne 27. decembra 1940.

¹⁶ Prim. vabilo "Zale in Engelberta" Antonu Korošču na večerjo: "Dragi gospod minister in kum! Doznavši za žalostno novico, da nimate doma kaj jesti, prihajam z veliko naglico Vas vabit v svojem in svojega moža imenu na večerjo. /.../ Predlagam v odobrenje jedilni list:

Kamnice s toastom in svežim maslom z manastirko ali črnim vinom.

Ravioli ali tržaški risotto s plzenskim pivom.

Štajerski poulard s primerno garnituro in solato (belo vino).

Champignons a la creme ali šparglji z omako Bearnaise.

Kipniki.

Sir in sadje.

Kot aperitiv se pije amerikanec.

Alternativa, ki vam ne prija se črta.

P. S. Zigarren sind mitzubringen!" (BA, dok. št. 170).

bi je ostal – s presledkom na koncu leta 1919 – do jeseni 1920. Bil je minister za preskrbo, od spomladi 1920 pa minister za promet. To je bilo v tistem času, ko je škof Anton Bonaventura Jeglič dne 12. marca 1920 v svoj dnevnik zapisal: "Goriški duhovniki so združeni v društvu sv. Pavla, ljudstvo od njih čaka pomoči. Delali bodo tajno proti Lahom." Pri tem so, kot rečeno, lahko računali tudi na podporo najvplivnejšega slovenskega politika v Kraljevini SHS – Antona Korošca.

Sprva pollegalno delovanje se je konec dvajsetih let, ob finančni podpori iz Kraljevine Jugoslavije, znotraj Katoliške cerkve v Julijski krajini spremenilo v povsem tajno organiziranje in delovanje duhovščine v Julijski krajini. Konkretno delovanje Tajne krščanskosocialne organizacije, obseg njenih aktivnosti in organizacijsko strukturo je razbrati iz vrste različnih besedil in dokumentov, ki so nastali ob njenem delovanju in so jih načrtno zbirali in hranili v arhivu Engelberta Besednjaka.¹⁷ Leta 1936 je v Zboru svečenicov oziroma v Tajni krščanskosocialni organizaciji delovalo 276 slovenskih in hrvaških duhovnikov, ki so z mrežo sodelavcev, duhovnikov in laikov, (fizično) "pokrivali" celotno ozemlje Julijske krajine. Organizacija se je ukvarjala s tajnim tiskanjem in ilegalnim širjenjem slovenske in hrvaške literature, obveščanjem evropske javnosti o pritiskih na manjšino v Julijski krajini, s financiranjem šolanja slovenskih in hrvaških dijakov, sistematičnim učenjem slovenščine in hrvaščine itn. Vsaj en del Tajne organizacije pa se je ukvarjal tudi s posredovanjem podatkov obveščevalne narave Kraljevini Jugoslaviji. Organizacija je imela v vsaki od pokrajin, tj. na Tržaškem, Goriškem, v Istri in v Benečiji delo razdeljeno po odsekih. Vrhovni svet, ki je načeloval organizaciji, je leta 1937 štel 53 članov. Od tega je bilo duhovnikov, članov Zbora svečenicov 36 in so bili torej (naproti laičnim članom organizacije) v večini.¹⁸ Denar iz Jugoslavije je iz tajnega fonda v zunanjem ministrstvu Kraljevine Jugoslavije prihajal v Julijsko krajino, kot rečeno, preko jugoslovanskega konzulata v Trstu in se prek fiktivnih računov npr. Katoliške knjigarne v Gorici, cerkvenih institucij in fiktivnih trgovin razdeljeval po vsej Julijski krajini. V neposredni praksi je vsakoletne proračune organizacije praviloma sestavljal Božo Milanović v Trstu in jih Besednjaku pošiljal po delih, te pa po različnih poteh. Razpredelnice obračuna in finančne postavke je Besednjak potem sestavil. Na koncu je s pošto prispel še desni rob pisma, kjer so bili izpisani vsi izračuni (posameznih finančnih postavk) in ki jih je bilo na izdelano bilanco potrebno priložiti (prilepiti).¹⁹ V uradu Društva sv. Mohorja za Istro v Trstu je bil tudi center za zbiranje statističnih, propagandnih in drugih informacij, ki so jih nato prek jugoslovanskega konzulata v Trstu prepošiljali v Kraljevino Jugoslavijo, na Dunaj ali v Ženevo.

¹⁷ Podrobneje: Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico* (Ljubljana, 2002).

¹⁸ Arhiv Antona Vuka (AV), "Statut naše stranke".

¹⁹ BA, dok. št. 414.

Financiranje slovenskega (jugoslovanskega) zastopstva (Engelberta Besednjaka, Josipa Wilfana in Jožeta Bitežnika) v Kongresu evropskih narodnosti

Poleg omenjenih "proračunskih sredstev", ki so redno prihajala iz tajnega fonda pri Zunanjem ministrstvu Kraljevine Jugoslavije, je pri omenjenem znesku financiranja potrebno omeniti tudi podpore, ki jih je za posamezne akcije (izdaje knjig, posamične honorarje ali podpore) od jugoslovanske vlade dobival Besednjak osebno ali krščanskosocialna organizacija za posamezne, konkretne akcije neposredno.

Upoštevati je potrebno tudi zneske, ki jih je jugoslovanska vlada namenjala za financiranje delovanja Kongresa evropskih narodnosti.²⁰ Delovanje Besednjaka in Wilfana v okviru Kongresa moramo namreč videti in razumeti v luči splošnega in načrtnega podpiranja manjšine s strani Kraljevine Jugoslavije.

Take ozko namenske "izredne podpore" so prihajale praviloma večkrat letno, saj si je zanje s svojimi zvezami v Beogradu krščanskosocialna organizacija (prek naveze Besednjak – Korošec) neprestano prizadevala. Pa tudi na Korošca sta morala Besednjak in Bitežnik²¹ včasih pritisniti. Tudi ko je bil Korošec notranji minister, se njuna pisma večkrat lahko končujejo v bolj ostrih tonih: "Ne v Julijski krajini, ne na Koroškem, ta vlada, prav ta vlada, ni poznala potrebe, da se rešijo ogrožene narodne postojanke".²²

Besednjak je proračune Tajne krščanskosocialne organizacije osebno zagovarjal pri komisiji vlade v Beogradu, pri čemer ga je praviloma (razen seveda v času internacije) podpiral tudi dr. Korošec, ki je pripravil vse potrebno, tako da si je v organizaciji prislužil tudi tajno ime oziroma šifro – "naš dobrotnik", ki jo najdemo v korespondenci.

²⁰ Stroške delovanja Kongresa evropskih narodnosti so pokrivala posamezne udeležanke. Pri tem delu je igral pomembno vlogo prav sekretar Ewald Ammende, baltski Nemec, ki je imel velike organizacijske sposobnosti, Kongres pa je močno podpirala Nemčija, ki je imela v tedanji Evropi največ pripadnikov svoje nacionalne manjšine v drugih evropskih državah (prim. WA, fasc. št. 5, pismo Ewalda Ammendeja Josipu Wilfanu z dne 19. novembra 1925).

²¹ V emigraciji je postal Besednjakov najožji sodelavec *Jože (Josip) Bitežnik*, ki je bil njegov najtesnejši sodelavec že v Julijski krajini. Bitežnik je bil eden najpomembnejših ideologov krščanskosocialnega gibanja že v dvajsetih letih. Po poklicu je bil pravnik, sicer časnikar in politik, rojen pa je bil v Solkanu pri Gorici. Po maturi leta 1912 se je vpisal na pravo na univerzi v Gradcu in pozneje na univerzi na Dunaju. Kot študent je sodeloval v študentskem društvu Zarja v Gradcu in Danica na Dunaju. Leta 1914 je bil vpoklican in poslan na fronto v Galicijo. Avgusta 1916 je prišel v rusko ujetništvo. Po vrnitvi je v Zagrebu doktoriral (leta 1920). Bitežnik je bil učenec Janeza Evangelista Kreka, deloval je v okviru Prosvetne zveze, Mohorjeve družbe itd. in bil v dvajsetih letih eden vodilnih laikov v krščanskosocialni organizaciji na Primorskem. Kot radikalno krščanskosocialno usmerjen politik je bil v Gorici odbornik Katoliškega tiskovnega društva, kjer se je izkazal kot pravnik, predvsem pa kot organizator. Deloval je v odboru Zadružne zveze v Gorici, v vodstvu Prosvetne zveze v Gorici in bil hkrati tajnik Kmečko-delavske zveze (*Primorski slovenski biografski leksikon*, 1. zvezek (Gorica, 1974), str. 86).

²² BA, dok. št. 524, Prepis Bitežnikovega pisma Antonu Korošču z dne 21. januarja 1936. Iz njega je razvidno, da je moral v manjšinskih zadevah Korošec v Beogradu vedno znova intervenirati pri vladi.

Kongres evropskih narodnosti, avgusta 1927 v Ženevi (fotografija je v lasti avtorja)

Sprva je torej Besednjaku pomagal do političnih navez, pozneje pa se je Besednjak v Beogradu tudi sam dobro znašel in je nazadnje bil, kot bomo videli, celo eden od posrednikov med Kraljem Aleksandrom in zaradi punkcij interniranim Korošcem.

O idejni in praktično-politični enotnosti primorske duhovščine priča tudi vrsta zanimivih dogodkov v zvezi z njenim delovanjem in povezavo s Korošcem. Takšno je npr. tiskanje spomenice, ki jo je krščanskosocialna organizacija Piju XI. poslala leta 1934 in v kateri Vatikan seznana z nevzdržnimi razmerami v Julijski krajini. Podpisali so jo namreč vsi "slovanski duhovniki Julijske krajine", financiral pa jo je dr. Anton Korošec neposredno (četudi je bil takrat zaradi punkcij še vedno v internaciji na Hvaru).

Podobno je potekala organizacija in financiranje "Okrožnice vesoljnemu krščanstvu", ko je v začetku tridesetih let Engelbert Besednjak zbral naslove 1300 škofov in cerkvenih dostojanstvenikov iz vsega sveta in jim (kakor Piju XI. in vsem kardinalom) poslal tiskano spomenico z zemljevidom, ki je govorila o položaju Katoliške cerkve na Slovenskem pod fašizmom (seveda v latinščini,

da so jo lahko brali povsod).²³ V zvezi s povezavo s Kraljevino Jugoslavijo velja omeniti, da so Okrožnico vesoljnemu krščanstvu tiskali pod okriljem Manjšinskega inštituta v Ljubljani, poslali pa so jo v Indonezijo, Indijo, Iran, Združene države Amerike, Južno Ameriko, na Kitajsko, Celebes, Borneo itd. – skratka, po vsem svetu.²⁴ Pri organizaciji je Besednjaku v Ljubljani pomagal dr. Zdešar, ki je priskrbel naslove, ki so sicer izhajali v *Annuario pontificio*, ki je prihajal na ljubljansko škofijo.²⁵ Kot je razbrati iz korespondence, so tiskali 1300 izvodov, ker je bilo po mnenju dr. Zdešarja na vsem svetu "toliko ali blizu tudi škofov".²⁶ Spomenico so razposlali spomladi 1933.²⁷

Posebne postavke financiranja je prav tako predstavljalo npr. financiranje šolanja slovenskih in hrvaških dijakov v Julijski krajini. V pismu Boža Milanovića Engelbertu Besednjaku z dne 15. marca 1937 je razvidno, da je leta 1937 tajna organizacija s sredstvi iz Jugoslavije financirala študij na italijanskih univerzah enainšestdesetim (61) slovenskim in hrvaškim študentom samo iz tržaške škofije. V letu 1936 je za financiranje organizacije samo za Istro bilo porabljenih 210.000 lir.²⁸

Besednjakov načrt leta 1931

Koroščeva vloga zaščitnika slovenske manjšine v Julijski krajini ni ušla niti italijanski tajni policiji. Goriški prefekt je v svojem poročilu na Notranje ministrstvo marca 1939 npr. zapisal: "Med osebnostmi, ki imajo pomemben političen položaj v sosedni državi in ki imajo vpliv na tujerodno populacijo v Goriški provinci, moramo omeniti Antona Korošca, predsednika slovenske klerikalne stranke in bivšega predsednika jugoslovanske vlade..."²⁹

Pozornost, ki jo je italijanska tajna policija namenjala tudi Korošču, je bila povezana z vprašanjem potencialnih sprememb državnih mej. Glede Julijske krajine je že leta 1931 nastajal radikalen načrt. Engelbert Besednjak je imel stike

²³ BA, dok. št. 153, Pismo Jana Kalana iz Ljubljane Bitežniku in Besednjaku (brez datuma). V pismu sporoča, da so zbrali naslove 1200 škofov iz vsega sveta, katerim naj bi, poleg papeža in vseh kardinalov, poslali spomenico o stanju slovenske cerkve pod fašizmom.

²⁴ Prav tam.

²⁵ BA, dok. št. 76, Pismo Engelberta Besednjaka Jožetu Bitežniku z dne 1. novembra 1931.

²⁶ Prav tam.

²⁷ BA, dok. št. 371, Nepodpisano poročilo brez datuma z naslovom "Kam smo poslali brošure in koliko". V poročilu so našteje države, v katere je bila poslana spomenica: "Skupno smo poslali 1290 brošur."

²⁸ BA, 414, (4 str. tipkopis in spremno pismo) Bože Milanovića Engelbertu Besednjaku z dne 15. marca 1937.

²⁹ Archivio Centrale dello Stato (ACDS), National Archiv Washington (NAW), T – 586, mikrofilm št. 9, dokument št. 004775, Poročilo goriške prefektore Notranjemu ministrstvu z naslovom "Političnem delu v zvezi z duhovno asimilacijo "tujerodnih elementov" z dne 16. marca 1939.

z vodilnimi ljudmi iz antifašistične emigracije. Z njimi se je leta 1931 srečeval v Parizu. V italijanski emigraciji sta v začetku tridesetih let prevladovali dve skupini in tudi dve osnovni usmeritvi v odnosu do manjšinskega vprašanja Slovencev in Hrvatov. Emigrantska skupina, zbrana okoli gibanja "Giustizia e Libertà", je nasprotovala spremembi političnih meja, za emigrante v "Antifašistični koncentraciji" (*Concentrazione antifascista*) pa je bila značilna tako velika širokoprčnost pri najrazličnejših obljubah v zvezi s prihodnostjo kakor obenem tudi slabo poznavanje manjšinskih vprašanj. V pismu Virgilu Ščeku je Besednjak opisal sestanke, ki jih je imel z obema skupinama leta 1931 v Parizu:

Meseca septembra sem bil radi tega 10 dni v Parizu in stopil v stike z voditelji različnih skupin. Pri tem sem ugotovil sledeče: Programa za bodočo ureditev države še nimajo. /.../ Skupnega odbora za akcijo v tujini in v Italiji nimajo. Sturzo se drži še čisto ob strani in vzdržuje samo prijateljske stike s posameznimi voditelji drugih skupin. /.../ Ostala emigracija se deli v dve skupini. Na eni strani je tako zvana 'Concentrazione antifascista' v kateri so združeni socialisti s Turati-jem, Trevesom in Modiglianijem, republikanci pod vodstvom Fachinettija in pa 'Confederazione generale del lavoro' to je delavske strokovne zveze delavcev izseljencev. Druga skupina, ki se organizatorično in, kakor boš videl, tudi idejno loči od prve, je skupina Giustizia e Libertà. V Giustizia e Libertà so po večini mladi ljudje, katere vodi duševno prof. Salvemini. Ti gospodje mislijo, da so vsi voditelji bivših strank politični mrlič, ki ne bodo nikdar več igrali odločilne vloge v Italiji. /.../ V Parizu sem imel razgovore z voditelji obeh političnih skupin. Mnenje strank iz koncentracije sem zvedel iz ust bivšega poslanca Trevesa. Vprašal sem ga kar na splošno, kaj misli o manjšinskem vprašanju in njegovi rešitvi in nato poslušal. 'Naša borba – je rekel – je borba za svobodo in svobodo moramo dati tudi manjšinam. Načelo samoodločbe narodov se mora brezpogojno spoštovati. Ko pridemo na vlado, bomo razglasili, da dajemo neitalijanskemu prebivalstvu pravico se izjaviti, ali hoče še nadalje ostati v sklopu te države ali se raziti. Vršil se bo plebiscit – je rekel – toda ne tak, kakor jih je že mnogo bilo in kjer se že vnaprej ve, kako bo končal.'

Poslušal sem ga in strmel. Bil sem na jasnem, da govori utopije, ker se ne bo našla nikdar v Italiji katerakoli vlada, ki bi privolila v odstop novih pokrajin. /.../ Treves mi je celo dodal, da so njegovega mnenja voditelji vseh skupin iz koncentracije. Do takega mnenja so prišli pod vplivom tržaškega procesa, Gortanove usmr-titve in številnih atentatov in požigov v naših krajih. Ti dogodki so nanje silno delovali. Polni so hvale o junaških borbah našega naroda za svojo svobodo. Čisto drugačnega mnenja in razpoloženja so glede nas radikalni revolucionarji iz sku-pine Giustizia e Libertà. V manjšinskem vprašanju so hudi realisti.³⁰

³⁰ BA, dok. št. 342, Pismo Engelberta Besednjaka Virgilu Ščeku z dne 13. novembra 1931.

Besednjakov načrt je v tej zvezi že leta 1931 predvideval radikalno "čiščenje" Julijske krajine:

Nasproten sem osamljenim in nesmiselnim aktom terorizma, toda za slučaj političnega prevrata moramo organizirati tudi fizične sile našega naroda. Kdo more danes predvideti razvoj političnih dogodkov v Italiji? Kdo ve, kako bo končal fašizem? Ni izključeno, da bo doživela Italija neprimerno hujšo in krvavejšo revolucijo kakor Španija. Mi moramo biti za vsak slučaj pripravljeni. Če pade monarhija in se razglasi republika, kakor emigranti čvrsto verujejo, utegne nastati v državi kaos. Tisoči političnih kaznjencev, ki polnijo ječe in otoke Italije, so zagonetka za politično bodočnost te zemlje. Bog si ga vedi, v kakšni smeri poženejo državni voz, ko se v trepetajoči maščevalnosti vrnejo domov? Če bi komunizem zmagal, bi nastal za nas tako ugoden mednarodni položaj, da bi se z odločnim in radikalnim dejanjem lahko popolnoma osvobodili. Saj bi to ne bil edini slučaj v povojnih letih Evrope. Isto je naredil D'Anunzio z Reko, isto Korfanty v Šleziji, isto Poljaki v Vilni, isto Litvanci v Memellandu. Velesile so se pred izvršenim dejstvom uklonile in ga legalizirale. Vse je odvisno od mednarodne politične situacije in od poguma in požrtvovalnosti nas samih!

Če je v naši mladini že toliko borbenosti in revolucionarnega duha, spravite te sile v prave kanale in spustimo jo na plan v odločilnem, pravem momentu.

Revolucionarna organizacija je pomembna tudi za slučaj, da se prehod iz enega režima v drugi izvrši na mirnejši način. Potrebna je, tudi če vnaprej vemo, da je naša popolna osvoboditev le lepa sanja idealistov. Organizacijo potrebujemo, da zrušimo ob polomu fašizma vse postojanke, ki si jih je postavil italijanski nacionalizem na našem narodnem ozemlju. Ne pozabite, kako globoko je že prodrli italijanski živelj v naš narodni organizem! Skoro v vsaki vasi sede italijanski trgovci, zdravniki, župani, občinski tajniki in celo občinski obhodniki! Da ne govorim o učiteljih in učiteljicah in o italijanskih duhovnikih v Istri! Vsa ta golazen mora v teku 48 ur iz dežele. Med to fašistovsko sodrgo spada tudi Sain [reški škof Antonio Sain, op. E. P.] na Reki in Sirotti [Giovanni Sirotti, tedanji administrator goriške nadškofije, op. E. P.], če bi se predrznil ostati v Gorici. Staviti moramo nov režim pred dovršena dejstva. Sicer se bomo morali boriti za vsako drobtinico in ne bomo nikdar vzpostavili stanja, kakor je bilo leta 1920 ali vsaj 1922. Pred dovršena dejstva je treba postaviti tudi Vatikan, ki ima tako spoštovanje pred močnejšimi. Če se zdi popolna in končna osvoboditev marsikomu danes utopija, spada tako radikalno in naglo čiščenje naših krajev gotovo med realne, praktične, izvedljive politične ideje. Predpogoj je samo, da se na to vsestransko – toliko politično kolikor tehnično – pripravimo. O tem sem se prepričal za svojega bivanja v Parizu. 'Za vsakega fašista, ki ga ob prevratu zakoljete' so mi rekli – 'vam bomo hvaležni;

stekli si boste zasluženo pred Bogom in pred ljudmi.' Tako je njih razpoloženje.³¹ Isto taki srd vlada pri njih proti Vatikanu. Italijanskih škofov in duhovnikov ne bo torej nihče branil. /.../ Zelo prav hodi našim načrtom, da je iniciativa za revolucionarno organizacijo v Julijski krajini izšla iz vodstva italijanske emigracije same, tako, da ima naše delo že vnaprej neke vrste legalno podlago. Vse kar se bo pri nas v prvih dneh zgodilo, bo nosilo na sebi pečat skupne antifašistovske akcije, ne pa protidržavne borbe narodne manjšine.³²

Koroščevo neposredno mnenje o takšnih akcijah ni znano. Sklepamo lahko, da je zaradi prijateljskih odnosov z Besednjakom njegova stališča poznal. Kljub daljnovidnosti se je Besednjak vendarle uštel v bistvenem – komunizem je nazadnje sicer res zmagal, vendar ne v Italiji, ampak v Jugoslaviji... in Zedinjena Slovenija, ki je bila zaokrožena s pomočjo partizanskih enot, ni obstala. Prav z argumentom komunistične nevarnosti je italijanski državi ob priključitvi Primorske uspelo zadržati Trst in Gorico.

Podeljevanje državljanstva emigrantom iz Julijske krajine

Skrb za organizirano podeljevanje jugoslovanskega državljanstva emigrantom iz Julijske krajine, ki seveda ni bilo mogoče brez sodelovanja jugoslovanske vlade in Koroščevega političnega vpliva, je sicer pripravljala Besednjak po vzoru manjšinske politike nekaterih drugih evropskih držav, nad čemer je imel dober pregled zaradi sodelovanja z njihovimi predstavniki v Kongresu evropskih narodnosti. Pri vprašanju državljanstva se je Besednjak v tridesetih letih skušal zgledovati tudi pri manjšinski politiki takrat že nacistične Nemčije. Še leta 1937 je organizaciji v Julijsko krajino pisal:

Ko bo Korošec načrt odobril, ga bomo morali zagovarjati na ministrskem svetu jugoslovanske vlade in pridobiti zanj tudi ostale člane vlade. /.../ Drja Korošca sem naprosil, naj da izdelati zakonski načrt, po katerem se Jugoslovani v drugih državah izenačijo z jugoslovanskimi državljani. Ravnati se je treba po vzoru Italije in Hitlerjeve Nemčije!³³

Ko je mesto notranjega ministra zasedal dr. Korošec, so našli emigranti iz Julijske krajine pri njem podporo tudi v tem vprašanju. Pozneje se je tega Besednjak spominjal:

³¹ Prav tam.

³² BA, dok. št. 341.

³³ BA, dok. št. 473.

O drju Korošču, ki je bil v Sloveniji in drugod znan kot absolutist, lahko trdimo, da je predstavnikom naše organizacije v J. K. vselej zaupal, samostojnost našega vodstva vselej spoštoval, v zadevah naše pokrajine z njim vselej sporazumno delal. Samo v enem slučaju je naša stranka prišla v navzkrižje z drjem Koroščem, ko je namreč kot notranji minister jel našim rojakom dosledno odbijati vse prošnje za podelitev državljanstva. Ko je njegova roka postala pretežka, smo se uprli, vendar je v najkrajšem času prišlo do sporazumne rešitve. V okviru njegovega resorja se je ustanovil odbor, sestavljen v večini iz predstavnikov naše pokrajine in ta odbor je dobil pravico, da prouči vsako prošnjo, ter priporoči ministru ugodno ali odklonilno rešitev. Dr. Korošec se je obvezal, da vsako prošnjo, ki ne dobi priporočila odbora, brez nadaljnje razprave odbije. Priporočeni osebi sicer Korošec ni maral kar avtomatično podeliti državljanstva, zato je pa sprejel, da vsak sporen slučaj iznova in posebej premotri z odborom. Ker do navzkrižij nikoli ni prišlo, lahko rečemo, da so ljudem iz J. K. [Julijske krajine, op. E. P.] praktično podeljevali državljanstvo predstavniki njihove lastne dežele. Take so bile razmere pod Koroščem.³⁴

Korošec je sicer pomagal tudi političnim nasprotnikom – npr. liberalcem, če je šlo za akcije v smeri skupne manjšinske politike, pogosto jim je pomagal tudi v urejanju državljanstva ali službe v Jugoslaviji, praviloma pa ob tem zahteval trdna zagotovila o "narodni zavednosti prosilcev".³⁵

Brez vednosti oziroma dovoljenja organizacije naj njeni člani ne bi samovoljno zapuščali Julijske krajine. Kako je izgledalo tako "dovoljenje za izselitev v Kraljevino Jugoslavijo", je razvidno npr. iz dovoljenja za dr. Alojza Simonitija. Zanj ga je napisal Besednjak na Dunaju:

Izjava: Zdravnik dr. Lojze Simoniti je rojen in pristojen v Biljani na Goriškem. Iz gmotnih in političnih razlogov je postalo njegovo bivanje na Goriškem nemogoče, zato mu je narodno vodstvo v Gorici dovolilo, da se izseli v Jugoslavijo. Dr. Simoniti je v polni meri narodno zaveden, ter narodno zanesljiv in je tudi kolikor mu je bilo mogoče deloval pri narodni obrambi Jugoslovanov v Italiji. Dunaj, dne 9. IV. 1932 – izročeno njemu dne 9. IV. 1932.³⁶

³⁴ BA, dok. št. 15, Poročilo s sestanka z dne 22. marca 1943.

³⁵ WA, fasc. št. 9, Prim. intervencijo Josipa Wilfana pri dr. Antonu Korošču glede službenih zadev dr. Justa Pertota; ali: WA, fasc. št. 9, Pismo Josipa Wilfana Vladimirju Pertotu z dne 19. januarja 1937.

³⁶ BA, dok. št. 114, Dovoljenje za izselitev in priporočilo za podelitev državljanstva dr. Simonitiju z dne 9. aprila 1932. Simoniti je bil eden od nekakšnih "dežurnih zdravnikov" organizacije na Goriškem. O dovoljenju za Simonitijevo izselitev se je Besednjak posvetoval tudi z Jankom Kraljem. Organizacija je namreč poskrbela tudi za njegovo službeno namestitev v Jugoslaviji (na Golniku): "Lojze S. [Simoniti, op. E. P.] je skoro povsem ozdravel, a pravi, da gmotno ne more naprej, kar je precej res. Povedal sem Jožetovo sporočilo, je bil vesel in bo vložil prošnjo. Z vrvmi ga ne bomo vezali, posebno, ker je bolehen..." (BA, dok. št. 81).

Podobno je bilo s Koroščevim vplivom na nekatere zunanjepolitične poteze Kraljevine Jugoslavije v prid manjšine. Leta 1936 je Besednjak pripravljala načrt, po katerem naj bi na represijo nad slovensko in hrvaško manjšino v Julijski krajini odgovorili s povračilnimi represivnimi ukrepi nad italijansko manjšino v Kraljevini Jugoslaviji. Temu so upirali v več ministrstvih, a Korošec je bil tudi tokrat pripravljen pomagati. Uporabili naj bi enako taktiko, kakor so je bili navajeni s strani fašistične vlade:

S temi podatki sem se podal k drju Korošču. Prikazal sem mu, da je slovenski in hrvaški jezik ne samo v Trstu, temveč na vsem ozemlju Julijske krajine v nevarnosti. /.../ Sredstva obrambe niso več v rokah manjšine, temveč jugoslovanske vlade. Za sedaj predlagam takojšnje represalije na otoku Krku. Od drja Korošca pričakujemo, da pridobi načelnika vlade za to politiko samoobrambe. Po daljšem premisleku se je odločil, da ugotovi moji prošnji. Prereševala sva vse podrobnosti nameravane represalije, pri čemer sem mu svetoval, naj se posluži natančno istih sredstev kakor Italijani v Julijski krajini. Najprej naj se vršijo v mestu Krku demonstracije za časa italijanske službe božje. Demonstranti naj vpijejo, da zahtevajo slovensko službo božjo v Trstu in Benečiji. Nato naj pokliče policijski komisar k sebi italijanskega duhovnika in ga opozori, da izziva z italijanskimi pridigami in molitvami nemir med prebivalstvom. Pozove naj ga, naj prostovoljno ukine italijanski jezik v cerkvi, sicer da ne more jamčiti za njegovo varnost. Komisar mora poskrbeti, da se italijanščina v resnici odpravi. Ko pridejo zastopniki italijanske vlade protestirat v Beograd, naj se delajo naši neumne in obljubijo, da bodo dali stvar preiskati. Med tem ostane italijanščina prepovedana. Preiskava naj se zavlačuje v nedogled. Končno lahko beograjska vlada obljubi, da bo naredila red, toda njene obljube morajo ostati le obljube in sicer toliko časa, dokler se ne popravijo nekatere cerkvene krivice v naših krajih.

'Vem' – je rekel Korošec – 'da bom imel radi tega sitnosti. Na glavo bom dobil Srebrniča in druge škofo. Pa naj bo!' Pozval me je, naj grem k načelniku vlade in ga pridobim za naš načrt. Da bi bile moje besede bolj prepričevalne, me je pooblastil, da smem govoriti s Stojadinovićem v njegovem imenu. Izjavim naj, da hoče Korošec zunanje ministrstvo celoma razbremeniti. Za dogodke na Krku prevzame samo on vso odgovornost. Ko prideta italijanski poslanik in Pellegrinetti protestirat v imenu rimske vlade in sv. Stolice, naj Stojadinović 'zvali krivdo na notranje ministrstvo'. /.../ S Koroščem sva se domenila, da se vrnem čim prej v prestolnico. Preklic odloka tržaške kvesture [o prepovedi vsake rabe slovenščine v cerkvah na Tržaškem, op. E. P.] je nameravane represalije na Krku trenutno onemogočil. Začeti z represalijami radi prilik v slovenski Benečiji je danes težko, ker je prepoved slovenskega jezika v tej deželi iz leta 1933. Stvar je tu na žalost skoro pozabljena. Vsaj javnost jo je pozabila. Moramo čakati na primeren povod, da se vse skupaj spet aktualizira.³⁷

³⁷ BA, dok. št. 374. Poročilo je brez datuma a po vsebini izhaja iz oktobra 1936.

Ob teh dogodkih se je pokazalo, kako je lahko krščanskosocialna organizacija iskala pomoč le še v Beogradu (posebno pri dr. Korošču), čeprav je tudi v Koroščevi okolici prihajalo med katoliško levico, sredino in desnico v Ljubljani do velikega prerivanja za vpliv nanj. Po besedah Franceta Koblarja naj bi tudi Korošec vse bolj prihajal pod vpliv desnice (prof. Lamberta Ehrlicha in Ernesta Tomca in drugih), posebno po tem, ko ga je zapustil njegov "najboljši informator in svetovalec v kočljivih zadevah, dr. Izidor Cankar."³⁸

Zedinjena Slovenija

V Koroščevem stališču do slovenske avtonomije nov položaj nastane leta 1932, ko je konec leta 1932 SLS objavila tako imenovano Slovensko deklaracijo – znano tudi pod imenom "Koroščeve punktacije". To politično prizadevanje Korošca se je politično izrazilo včasih bolj in včasih manj, v punktacijah vsekakor radikalno, saj je Korošec očitno presodil, da gre za trenutek, ki ga ne kaže zamuditi.

V deklaraciji ugotavlja, da je slovenski narod razdeljen in razkosan na štiri države. Prva usmeritev punktacij je bila zahteva po avtonomiji v Kraljevini Jugoslaviji, a vsebinsko in takoj za tem zahteva po Zedinjeni Sloveniji. Obe zahtevi sta pravzaprav prepleteni. Temeljna zahteva je, da se slovenski narod združi v eno samo politično enoto, ker se more le tako obvarovati in si zagotoviti splošen napredek. Glavnemu delu naroda, ki živi v Jugoslaviji, je v punktacijah predpostavljena naloga imeti ta ideal neprestano pred očmi, dokler ne bo uresničen.

Zato si mora slovenski narod v Jugoslaviji priboriti samostojen položaj, ki bo neprestano služil kot privlačna sila vsem drugim delom naroda, živečim v drugih državah. Zato je potrebno, da si Slovenci, Hrvati in Srbi ustvarimo po svobodnem sporazumu in na demokratični podlagi državo samoupravnih enot, katerih ena bo tudi Slovenija.³⁹

Slovenska deklaracija SLS in Korošca iz leta 1932 je narodnopolitični manifest, ki je na eni strani v notranji jugoslovanski politiki zahteval avtonomno Slovenijo, v zunanjepolitičnem programu pa Zedinjeno Slovenijo in spremembo mej, kakršne so bile načrtane po prvi svetovni vojni.

Slovenska liberalna stranka deklaracije ni sprejela. Očitala ji je narodni separatizem, ki vodi v razbijanje jugoslovanske države. Začelo se je politično in policijsko preganjanje vodstva SLS. Nekateri njeni aktivisti so bili v začetku

³⁸ France Koblar, "Iz zapuščine Franceta Koblarja", *Nova revija* 18, št. 209 (1999), str. 167.

³⁹ Prim. Janko Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 770=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 88–89 (dalje: Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934").

leta 1933 aretirani in obsojeni pred sodiščem za zaščito države v Beogradu na zapor, ki so ga morali prestajati v kaznilnici Sremska Mitrovica.

Korošca so januarja aretirali in odpeljali v konfinacijo v Vrnjačko Banjo. Tam so ga začeli kmalu obiskovati razni srbski politiki iz opozicijskega in celo vladnega tabora, zato ga je režim konec leta 1933 preselili v internacijo v Tuzlo, kjer so se mu zaradi strožje kontrole poslabšali tudi osnovni življenjski pogoji. Resno je zbolel in dvor, ki se je prestrašil posledic, ga je na osebni kraljevi ukaz preselil na Hvar. Na Hvaru je Korošec lahko svobodno sprejemal svoje politične sodelavce in somišljenike, tudi Engelberta Besednjaka.

Internirani Anton Korošec in Besednjakove avdiience pri kralju Aleksandru

Besednjak pa v času internacije Antonu Korošcu ni ostal samo zvest, temveč je osebne stike s kraljem Aleksandrom uporabil za pogajanja o Koroščevi ponovni vključitvi v politiko. Na dvoru je smel Besednjak h kralju v avdienco, kot rečeno, brez posebne procedure. O tem piše v svojih spominih tudi Ruda Jurčec: "Kakor doktor Engelbert Besednjak, tako je tudi Birs⁴⁰ smel h kralju na dvor brez vseh formalnosti."⁴¹

V prvem sklopu Besednjakovih pisem in zapiskov imamo pred sabo zanimivo in do sedaj manj znano ozadje akcije za politične reforme v Kraljevini Jugoslaviji. Od Slovencev sta pri tem sodelovala Andrej Gosar in Engelbert Besednjak. Akcijo pa je usmerjal in vodil pravzaprav dr. Korošec, ki je bil, kot rečeno, v tem času zaradi punktacij SLS interniran.

Iniciative so potekale v dveh smereh. Najprej naj bi kralja pregovorili o nujnosti ustanovitve nove državne stranke (dogovorili so se celo za statut in za ime Jugoslovanska radikalna zajednica), potem pa naj bi stranka – po zmagi na volitvah – izvedla demokratizacijo in reorganizacijo Kraljevine Jugoslavije, ki naj bi postala federativna država s štirimi samoupravnimi enotami. Koliko je bilo pri tem taktiziranja s strani kralja Aleksandra in koliko je bil kralj v resnici pripravljen na radikalno reformo državnega in političnega življenja, a ga je pri tem presenetila prezgodnja smrt, bo ostalo vedno odprto vprašanje.

Dejstvo pa je, da je do prvih stikov prišlo prav na iniciativo kralja Aleksandra in je šele potem pripravo v svoje roke prevzel dr. Korošec. Dejstvo je tudi, da je bila pozneje res ustanovljena stranka z načrtovanim imenom in tudi v podobni politični sestavi, a vse do časa tik pred drugo svetovno vojno ni prišlo

⁴⁰ Liberalni politik in novinar Josip Birs.

⁴¹ Jurčec, *Skozi luči in sence. III. del*, str. 88.

do radikalnejše demokratizacije političnega življenja in federalizacije države. Najbrž je bil vpliv srbskih radikalov po kraljevi smrti prevelik, da bi se zamisli, na katere je vsaj deklarativno pristajal tudi kralj, hitreje uveljavile v praksi.

Besednjakove politične aktivnosti v vlogi posrednika med kraljem Aleksandrom in Antonom Korošcem omenja v svojih spominih tudi dr. Ivan Ahčin:⁴²

Kakor se namreč čudno sliši, je vendarle res, da je kralj Aleksander po svojih zaupnikih s Korošcem na Hvaru zopet obnovil stike. Tu in tam je prišel kraljev zaupnik na Hvar – kot letoviščar seveda –, po katerem je kralj spraševal Korošca za mnenje v nekaterih važnih političnih vprašanjih. /.../ Enkrat mu je bilo od kralja naročeno, naj izdela program za drugo državno stranko, ki bi mogla prevzeti oblast in na katero bi se krona mogla nasloniti, če bi odpovedala tedanja vladna garnitura. Bilo je to sicer nekam čudno razmerje med dvorom in Korošcem, ko je kralj spraševal za politično mnenje tako rekoč svojega ujetnika – a je neizpodbitno gotovo, da je takšno razmerje obstajalo.⁴³

Atentat v Marseillu je te načrte preprečil, toda Korošec se je na kraljevem pogrebu pojavil svoboden, kar je bil znak, da je bil vzpostavljen stik med njim in kraljevim namestništvom oz. prvim namestnikom, princem Pavlom Karađorđevićem. Iz tega se je po parlamentarnih volitvah maja 1935 rodil JRZ – režim, ki sta se mu pridružila tudi Korošec in SLS. Junija 1935 je Korošec postal notranji minister v vladi Milana Stojadinovića in ostal na tem mestu do leta 1939. Dejansko se je v veliki meri uresničila vladna kombinacija, ki sta si jo že v času Koroščeve internacije zamislila kralj in Korošec. Kot mnogo težja naloga se je izkazala načrtovana preureditev Kraljevine Jugoslavije na federalistični osnovi.

Besednjak je pomembno sodeloval pri oblikovanju Koroščevega programa, s katerim je ta dosegel izpustitev iz internacije in ponovno vključitev v politično življenje. Ob avdienci novembra leta 1933 je Besednjak kralju Aleksandru (v Koroščevem imenu) moral npr. zagotavljati:

Državno jedinstvo je za dr. Korošca van svake diskusije. I ako tako nalazi, da smo Slovenci, Hrvati i Srbi političko jedan narod. /.../ Kako možemo na primer od Srba tražiti, da zaborave svoju slavnu prošlost, i da nisu ponosni na sve ono, što je srpski duh stvorio velikoga u historiji? To bi bilo neprirodno. Isto tako imadu Hrvati

⁴² *Ivan Ahčin* (1897–1960), teolog, sociolog. Na ljubljanski Teološki fakulteti je predaval sociologijo. V letih 1929–1941 je bil glavni urednik katoliškega dnevnika *Slovenec*, ki je imel največjo naklado v Sloveniji (*Enciklopedija Slovenije*, 1. knjiga (Ljubljana, 1988), str. 26).

⁴³ Navedeno po: Bojan Godeša in Ervin Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999), str. 96 (dalje: Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*).

i Slovenci svoje tradicije i vrline, kojima se pravom ponose. Tek sinteza srpstva, hrvatstva i slovenstva pretstavlja pravo jugoslovenstvo. /.../ Europa doživljuje eru nacionalizma, mi vidimo kako se formiraju jake nacionalne zajednice u Italiji, Nemčkoj i drugdje. Val nacionalizma prešao je i naše granice. Ali pogrešna politika režima kriva je, da su kod nas mesto jugoslavenškog nacionalizma – nastali odnosno se učvrstili slovenački, hrvatski i srpski nacionalizmi. Dr. Korošec se boji, da će Jugoslavija definitivno promašiti jednu važnu historijsku priliku nacionalne konsolidacije.

'Interesantno! Zaista interesantno!' – me je prekinil [kralj Aleksander, op. E. P].

Ko pa mu je Besednjak zagotovil, da tudi Korošec meni, da je bilo pred diktaturo v Jugoslaviji preveč političnih strank in da lahko bodoča vsedržavna stranka (poznejši JRZ) pravzaprav nastane samo z njegovim dovoljenjem, naj bi bil kralj navdušen:

Nova politička organizacija morala bi, po shvatanju dr. Korošca, da obrača naročito pažnju ekonomskim pitanjima. Njen program imao bi da se bavi opsežno i iscrpno sa ekonomskim i socialnim problemima naše države. Živimo u doba duboke i općenite privredne krize, koja obuhvata čitav svet. I naše stanovništvo ne govori o drugom nego o krizi, koja jih muči. Medjutim, naša vlada ne obrača tim pitanjima nikakve ozbiljne pažnje. Organizacija jugoslavenske privrede morala bi da bude osnovni i centralni problem naše politike. Jugoslavija trebala bi čak i svoju pjatiletku. To shvaćanje dra Korošca usvojila bi i nova partija te bi se u tom bitno razlikovala od Jugoslavenske Nacionalne Stranke.

Dr. Korošec nalazi dalje, da bi nova politička organizacija morala da pristupi i praktičkom rešenju hrvatskog pitanja. Treba proučiti žalbe Hrvata i udovoljiti njihovim opravdanim zahtjevima, i to bez obzira na to, da-li se radičevci time slažu ili ne slažu. Jugoslavenska Nacionalna Stranka to pitanje ignoriše. Pošto nema dra Mačka⁴⁴ u vladi, ona misli, da joj nije potrebno, da se njime bavi.

Nova stranka tražiće široke samouprave, koje su u ostalom i na osnovu sadašnje ustave ostvarive.

Nova stranka već po svojim pristalicama neće moći da bude ni plemenska ni konfesionalna. U programu ona će zauzeti stav, da treba zaštititi slobodu i podupirati interese svih vera.

Dr. Korošec je u ostalom rešen, da organizira stranku samo u sporazumu sa Vašim Veličanstvom, i želi, da program stranke vi odobrite.

⁴⁴ *Vladimir Maček* (1879–1964), pravnik, politik. Po smrti Stjepana Radića je bil v tridesetih letih voditelj najmočnejše hrvaške politične stranke, Hrvatske kmečke stranke, in podpisnik sporazuma Cvetković–Maček. O tem podrobno: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, 1. zvezek (Zagreb, 1974).

'Zlatan čovek' – je planil v radost. 'Zaista zlatan čovek! Sa nijednim naših političara nisam mogao tako lepo i pametno razgovarati kao s njime.'

Dr. Korošec – sem pripomnil – nema nikakvih strasti. Kad sam ga poslednji put posetio u Vrnjcima (Vrnjačka Banja, op. E. P.), vidio sam, da nije promenio u internaciji ni za milimetar svojih pogleda na državu i svojih odnosa do kralja. To nije običan političar nego državnik.

'Zaista čovek bez strasti, zaista državnik' – je živahno in prepričano pritrdil. Vprašal me je, ali so istih nazorov tudi Vaši ljudje.

Odvrnil sem, da bi po mojem prepričanju Vaše predloge sprejela tudi bivša SLS, ker je Vaša avtoriteta v stranki celoma vzpostavljena in je v zadnjem času močno narasla. Zanimivo bi bilo slišati mišljenje drja Kulovca.

Ko je čul to ime, se je zmračil in vprašal:

'To je sigurno otrov!'

Dr. Kulovec – sem odgovoril – je impresionista u politici. On je impulzivan čovek. Kad je stranka u vladi, hoće u opoziciju, kad je u opoziciji, hoće u vladu. On je Dolenjec, dobar i pošten čovek.

'Dakle Dolenjec' – se je umiril in odobrovoljil.

Hotel je da nekaj konkretnega zaključimo in je vprašal:

'Kažite mi sad, kako da stvar udesimo.'

Dr. Korošec ne traži ništa i ne želi, da ko intervenira u njegovu korist. Ali ja mislim, da se nova stranka ne može organizirati, dok je dr. Korošec u internaciji. Za takav jedan posao treba Korošec potpunu slobodu kretanja. Treba je ispustiti ne samo dra Korošca nego i ostalo trojicu, jer je za dra Korošca moralno nemoguće, da se bori za svoje ideje i eventualno kritikuje drugo mišljenje dra Kulovca, dok je poslednji u internaciji.

Postal je resen: 'To znači, da moram ispustiti i Mačka!'

Dr. Maček – sem odvrnil – je sudski osuđen, a dr. Korošec i drugovi su samo internirani.

Prišel je na dan s punktacijami, ki ste jih Vi ravno tako podpisali, kakor dr. Maček. Ali dr. Korošec – sem dejal nazaj – nije dao poznatih intervjuva inostranoj štampi. On se u ostalom veoma čudi, zašto se režim zbog punktacija još uvijek ljuti. Punktacije su režimu samo koristile. Ne vlada nego punktacije su razbile opozicioni blok. One imaju tu zaslugu, da opozicije danas više nema.

Začel se je pristrčno smejati: 'To je dobro! Sad bi trebalo, da ih još nagradimo.'

Prešla sva na drug predmet in se kmalu nato začela poslavljati.⁴⁵

⁴⁵ BA, dok. št. 281, Prepis Besednjakovega poročila Antonu Korošču (takrat v internaciji na Hvaru) o avdijenci pri kralju Aleksandru, kjer je Besednjak posredoval Koroščevo stališča (poročilo z dne 26. novembra 1933).

Novi prvi človek jugoslovanske politike, knez Pavle, se je zavedal, da mora biti diktature konec ter je iskal novih političnih zaveznikov; za enega od njih je izbral tudi dr. Korošca. Zveza je očitno sklenjena že jeseni 1934. Na petomajskih volitvah 1935 je režim JNS poražen. Poleti 1935 pa je Slovenska ljudska stranka vstopila v novo vlado Jugoslovanske radikalne zajednice.⁴⁶

Slovenski unitarni liberalci so bili v političnem razsulu. Korošec je postal notranji minister in persona grata pri knezu Pavlu. Ko je ta uvidel nujnost sporazuma s Hrvati, kateremu se je upiral ministrski predsednik Stojadinović, je bil Korošec tisti, ki je pomagal Stojadinoviča zrušiti. Nato je januarja 1939 dobil častno mesto predsednika senata, toda na tej funkciji je zgubil možnost vplivanja v srbsko-hrvaškem sporazumu.⁴⁷

Sporazum Cvetković-Maček ni direktno in konkretno vključeval Slovencev in jim ni zagotavljal takojšnje avtonomije, kot jo je banovini Hrvaški. Korošec je še enkrat pokazal ves svoj politični talent: ni se spustil v prepir s Hrvati, temveč je postopoma z Mačkom normaliziral odnose, nato pa s hrvaško pomočjo poskušal dobiti avtonomno Slovenijo.⁴⁸ Osnovna vprašanja, ki so še naprej stala v središču Koroščeve politične misli, so bila: avtonomija slovenskega dela Kraljevine Jugoslavije, program Zedinjene Slovenije, ki je, kot rečeno, vključeval tudi rešitev problema slovenske Primorske, politični katolicizem (kot katoliška politična stranka) in vse druge z njim povezane organizacije, s katerimi je slednji povsem obvladoval slovensko družbo.

Primorci v času Koroščeve internacije vračajo usluge SLS v Ljubljani

V razhajanjih med katoliško sredino in desnico so bili v Ljubljani bolj dovzetni za Besednjakove pobude, ko so bili v politični stiski. Tako je nastal po omejenji zavrnitvi Besednjakovega članka ob koncu leta 1933 spet nov, poseben položaj. Po Koroščevih punktacijah je beograjska vlada namreč "postavila čez Slovenca posebno cenzurno komisijo, ki je plenila skoraj v vsakem stolpcu".⁴⁹ Vodstvo *Slovenca* se je za pomoč spet obrnilo na Besednjaka, prav zaradi njegovih zvez na dvoru:

Preokret je nastal, kakor sem zadnjič povedal, v trenutku, ko je 'Slovenec' prišel v nevarnost in so gospodje zaprosili za mojo pomoč. Spravil sem se na delo in

⁴⁶ Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 38 (dalje: Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji").

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ BA, dok. št. 13, Besednjakovo pismo Janku Kralju z dne 7. novembra 1933.

Engelbert Besednjak, fotografijo je izdelal Veno Pilon v Parizu leta 1933 (fotografija je v lasti avtorja)

izgubil radi lista celih 10 dni. V cenzurnem odboru v Ljubljani sta sedela tudi dva 'Kramarjeva' človeka [liberalni voditelj Albert Kramer, op. E. P.]. /.../ Pošljali so mi izvode, kjer je bil zaplenjen celo 'sadni trg' ali pa članek 'Lov na divje prašiče!'. /.../ Take cenzure nismo mi nikdar imeli pod fašizmom. Namen je bil očiten: uničiti 'Slovenca'. V tej stiski je prišel v Beograd dr. Ahčin in za njim so poslali Terseglava. Slabšega diplomata si niso mogli izbrati.⁵⁰

⁵⁰ Prav tam.

Kot sam poroča, je pustil Besednjak dr. Ahčina in dr. Terseglava najprej delati "po svoji glavi".⁵¹ V avdienci sta Srškiću, po Besednjakovih besedah, "ponujala karkoli", saj da naj bi list

rešili 'za vsako ceno': 'Za vsako ceno' se pa list v nobenem slučaju ne sme reševati. 'Za vsako ceno' bi bili mi v Italiji rešili ne samo naš tisk, ampak še vse kaj drugega. /.../ To je bilo zame preveč. Rekel sem Terseglavu, da je najbolj pametno, če 'spusti hlače dol' in gre k Srškiću s hlačami v rokah.⁵²

Nazadnje je vprašanje cenzure nad *Slovincem* res rešil Besednjak s svojimi beograjskimi političnimi zvezami,⁵³ razplet pa komentiral:

Če bi se mi držali tako klaverno, bi bil vrag manjšino že zdavnaj vzel! Vidi pa se tudi iz tega, kaj pomeni Korošec za stranko. Če bi bil on prost, bi bile take žalostne in ponižujoče stvari nemogoče. Kaj bo s stranko, ko leže dr. Korošec v grob? Za našo manjšino je ta zadeva v toliko važna, ker nam je pomagala, da smo 'zaslužili' spet zaupanje pri gospodih v Ljubljani. Prej so mislili – ljubljanski modrijani, da smo neke vrste vladni agenti!

O dvajsetih mesecih Koroščeve internacije v letih 1933–1934 in tedanjem položaju znotraj SLS je pozneje Besednjak zapisal:

Bivši režim je bil za S.L.S. [za Slovensko ljudsko stranko, op. E. P.] ogenj preizkušnje. V času, ko je Korošec živel v internaciji, so ga zapuščali njegovi najožji sodelavci, ljudje, ki jim je dal prav on ministrske položaje. V celjskem okraju je odpadel od njega dr. Ogrizek⁵⁴ in kandidiral na listi Jugoslovanske Nacionalne Stranke; v ptujskem okraju je odpadel bivši poslanec Miha Brenčič in ušel k Jevtiću;⁵⁵ na Jevtičevi listi so kandidirali v Prekmurju bivši pristaši dr. Klar,⁵⁶ v kozjanskem

⁵¹ Prav tam.

⁵² Prav tam.

⁵³ BA, dok. št. 580, Pismo Franceta Terseglava Engelbertu Besednjaku z dne 15. oktobra 1933. V njem se mu zahvaljuje za posredovanje in sporoča, da je bila cenzura pri *Slovincu* ustavljena. Dr. Pečjak pa naj bi dal Terseglavu zato, "ker so uspeli" (kot poroča v pismu Besednjaku), celih 8 tednov nagradnega dopusta.

⁵⁴ Anton Ogrizek.

⁵⁵ *Bogoljub Jevtić* (1895–1960), politik. Med šestojanuarsko diktaturo dvorni minister, nato zunanji minister in v letih 1934–1935 ministrski predsednik. Član JNS. Po državnem udaru dne 27. marca 1941 je stranka vstopila v Simovičevo vlado, v kateri je bil minister za promet. Med drugo svetovno vojno je bil član vladne misije v ZDA in veleposlanik v Londonu. Po vojni je ostal v tujini (Milica Bodrožić, "Jugoslovenska nacionalna stranka pod vladom Bogoljuba Jevtića i Petomajski izbori 1935. godine", *Zbornik Matice srpske za istoriju* 40 (1989), str. 141–169, str. 141–169).

⁵⁶ Franc Klar.

okraju dr. Koce,⁵⁷ v Brežicah bivši oblastni odbornik in starešina dr. Veble⁵⁸ in za las je manjkalo, da ne ubežita bivši minister Vesenjaj⁵⁹ in Franjo Žebot.⁶⁰ V opoziciji je bil dr. Kulovec,⁶¹ v opoziciji dr. Gosar,⁶² ki se je pogajal z Jevtičem, da postavi samostojno disidentsko listo. Samo nesposobnosti gg. Jevtiča, Marušiča⁶³

⁵⁷ Jure Koce.

⁵⁸ *Andrej Veble* (1887–1979), pravnik in publicist. Samostojno je opravljal pravniški poklic. Bil je pristaš SLS, a je leta 1935 kandidiral na Jevtičevi listi in bil izvoljen za poslanca Radikalne stranke v beograjski skupščini. Leta 1940 je postal član Državnega sveta in se preselil v Beograd (*Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi766508/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 13. 12. 2020).

⁵⁹ *Ivan Vesenjaj* (1880–1938), politik in pedagog. V dvajsetih letih je bil kot pristaš SLS poslanec v skupščini Kraljevine SHS (1923–1929), leta 1924 minister v Davidovičevi vladi (*Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi780102/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 13. 12. 2020).

⁶⁰ *Franjo Žebot* (1881–1945), časnikar, politik. Bil je poslanec v prvi skupščini Kraljevine SHS. V dvajsetih letih je bil poslanec SLS v Beogradu. V času kraljeve diktature se politično ni eksponiral, leta 1938 pa je bil na listi JRZ ponovno izvoljen v parlament. Je oče Cirila Žebota, ekonomista in politika, enega najpomembnejših ideologov t. i. Ehrlichovega kroga v drugi polovici tridesetih let (*Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga (Ljubljana, 2001), str. 293).

⁶¹ *Franc Kulovec* (1884–1941), duhovnik, novinar in politik. Poleg Antona Korošca eden najpomembnejših politikov SLS med obema vojnoma. Že leta 1919 je bil glavni tajnik SLS. Večkratni poslanec v beograjski skupščini. Zaradi punktacij je bil leta 1933 in 1934 konfiniran v Foči in v Sarajevu. Leta 1935 je postal glavni tajnik JRZ za Slovenijo in član glavnega odbora JRZ v Beogradu. Dvakrat je bil imenovan za člana senata Kraljevine Jugoslavije. Kot najtesnejši Korošček sodelavec je postal po njegovi smrti njegov politični naslednik. Minister v zadnjih dveh vladah Kraljevine Jugoslavije. Umrl je ob nemškem bombardiranju Beograda dne 6. aprila 1941 (*Enciklopedija Slovenije*, 6. knjiga (Ljubljana, 1992), str. 67).

⁶² *Andrej Gosar* (1887–1970), pravnik, politik in sociolog. Leta 1916 je doktoriral na pravni fakulteti na Dunaju. Leta 1920 je postal poverjenik za socialno skrbstvo pri Deželni vladi za Slovenijo. V dvajsetih letih je bil na listi SLS izvoljen za narodnega poslanca. Leta 1927 in 1928 je bil minister za socialno politiko. Bil je profesor za sociologijo in ekonomijo na Tehniški fakulteti v Ljubljani. Pred vojno je bil eden od utemeljitev krščanskosocialnega programa v Sloveniji. Med drugim je napisal razpravi "Za krščanski socializem" (1923) in "Za nov družbeni red", I. in II. (1933–1935). Po izdaji svojega najobsežnejšega dela "Za nov družbeni red" je bil zaradi zavzemanja za socialno državo, ki naj bi temeljila na parlamentarni demokraciji in tržni ekonomiji, napadan tako od radikalne desnice kakor od leve. V dvajsetih in tridesetih letih je vodstvo primorskih krščanskih socialcev priznavalo njegovo avtoriteto tudi v vprašanju socialnih konceptov. Leta 1941 se je razšel s SLS (z dr. Natlačenom). Jeseni 1941 je začel skupaj s Šolarjem, Kamušičem in Mohoričem nastopati pod imenom Združenji Slovenci, ki so predstavljali sredinsko idejnopolično formacijo. Leta 1944 je bil interniran v Dachau. Po vojni je do leta 1958 predaval na Tehniški fakulteti v Ljubljani (*Enciklopedija Slovenije*, 3. knjiga (Ljubljana, 1989), str. 302).

⁶³ *Drago Marušič* (1884–1964) pravnik, politik in pisatelj iz Opatjega sela pri Gorici. Pravo je doštudiral v Pragi. Leta 1923 je v Ljubljani odprl odvetniško pisarno. Po uvedbi diktature ga je kralj Aleksander kot jugoslovansko usmerjenega politika imenoval za bana Dravske banovine (1930). Leta 1934 je postal minister in leta 1935 senator ter poslanec v beograjski skupščini. Leta 1941 je bil med ustanovitelji t. i. prostovoljske Šoške legije. Leta 1941 se je priključil OF. Po kapitulaciji Italije je prišel na Primorsko in postal član pokrajinskega odbora OF in SNOS. Po vojni je postal v vladi DFJ minister za promet, pozneje za pravosodje in prosveto (*Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. zvezek (Gorica, 1974), str. 377).

in Puclja⁶⁴ se ima SLS zahvaliti, da ni prišlo tedaj do razkola z Gosarjem na čelu. To se je godilo v času, ko je Korošec ravno prebil internacijo, torej odsedel kazen v interesu stranke. Par mesecev pozneje se je položaj celoma prevrgel, Korošec je postal neomejen gospodar. Kakšno je bilo tedaj njegovo zadržanje? Nikdar ni bil Korošec tako velik v mojih očeh, kakor v teh dneh zmagoslavja. Majhen človek bi bil mislil, da je končno prišel čas obračuna. /.../ Toda Korošec je bil državnik, res voditelj slovenskega naroda. V njem je zavladal čisti politični razum, zakraljevala je misel in skrb za stvar, pred katero je splahnela v nič vsa osebna občutljivost. /.../ Od Korošča sem se mnogo naučil, in se moramo vsi učiti.⁶⁵

Sporazum Ciano-Stojadinović, 25. marec 1937

Predhodni kontekst dogajanja v Julijski krajini je bil s podpisom pogodbe med Jugoslavijo in Italijo marca 1937 do določene mere vendarle presežen. Manjšina ni (po ocenah krščansko-socialne organizacije) ob pogajanjih Ciano-Stojadinović iztržila skoraj nič od tega, kar je pričakovala, a kljub temu je šlo za veliko spremembo, če položaj primerjamo s tistim pred sklenitvijo sporazuma.⁶⁶ Še najbolj pomembno se zdi to, kar se zaradi sporazuma ni zgodilo, bi se pa sicer zagotovo. Sklepamo lahko, da bi se politika fašistične vlade in Vatikana do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini zaostrovala in bi najbrž v resnici privedla do popolne ukinitve vseh jezikovnih pravic tudi v cerkvenem življenju. Pri splošni oceni rezultatov pakta Ciano-Stojadinović je potrebno upoštevati tudi ta aspekt, saj je pomenil sporazum očitno ustavitev zaostrene politike, ki bi se nedvomno stopnjevala v vse hitrejšem tempu.⁶⁷

Ko je bil sporazum Ciano-Stojadinović sklenjen, ni bilo več kot dva meseca po podpisu niti približno jasno, kakšni bodo njegovi resnični rezultati oziroma v kolikšni meri bo izpolnjen tajni (vendar zgolj ustni) del sporazuma. O nujnosti intervencij pri jugoslovanski vladi je Besednjaku pisal Wilfan.⁶⁸

⁶⁴ Ivan Pucelj (1877–1945), politik in pisatelj. Leta 1920 je bil izvoljen za poslanca v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS. Iz odločnega pristaša centralizma in jugoslovanskega integralizma se je v drugi polovici dvajsetih let spremenil v zagovornika slovenske avtonomije. Po uvedbi diktature se je ponovno pridružil centralistično-unitarističnemu režimu in postal minister v vladi generala Petra Živkovića, junija 1933 pa je bil izvoljen tudi za podpredsednika Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). V tridesetih letih je bil večkrat minister in poslanec v beograjski skupščini. Od leta 1935 do leta 1941 je bil član senata Kraljevine Jugoslavije. Konec leta 1944 je bil aretiran in poslan v Dachau (*Enciklopedija Slovenije*, 10. knjiga (Ljubljana, 1996), Ljubljana 1996, str. 12).

⁶⁵ BA, dok. št. 235, Pismo Engelberta Besednjaka Antonu Vuku na veliko noč 1936.

⁶⁶ Tako npr. tudi Tristano Matta, "Clero sloveno e regime fascista", *Bollettino dell'Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia* 5, št. 2–3 (1977), str. 10.

⁶⁷ To je pozneje nenazadnje priznaval npr. tudi Lavo Čermelj (prim. Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana, 1965), str. 145).

⁶⁸ WA, fasc. št. 6, Pismo Josipa Wilfana Engelbertu Besednjaku z dne 10. maja 1937.

Iz pisma je tudi razvidno, da je Besednjak predlagal Josipu Wilfanu, da bi se kar osebno podala na pogajanja v Rim.⁶⁹ Na izrecno zahtevo in vztrajanje italijanske vlade manjšinsko vprašanje v tekstu sporazuma sploh ni bilo obravnavano, saj naj bi to (po besedah zunanjega ministra Ciana) "dezavuiralo vso dotedanjo propagando in prakso".⁷⁰ Ciano je ob podpisu pakta le ustno obljubil nekatere koncesije, kot npr. pravico do slovenščine v cerkvah, en časopis, pouk slovenščine v zasebnih tečajih...⁷¹ V tem pogledu se zdi absurdna tudi trditev Milana Stojadinovića, ki je v svojih spominih zapisal, "da je bilo s sporazumom našim sonarodnjakom, posebno Slovencem, olajšano in zagotovljeno mirno kulturno in narodno življenje".⁷²

Kljub temu lahko rečemo, da je skrajni pritisk režima po podpisu sporazuma deloma popustil in čeprav se je v zvezi z obsežnimi ustnimi (!) zagotovili in obljubami, ki jih je ob sporazumu dala rimska vlada,⁷³ kmalu pojavila vrsta nejasnosti, je imel Stojadinović v svojih spominih najbrž delno prav, vsaj kar se tiče zadovoljstva dr. Korošca, ko je zapisal: "Dr. Korošec je bil še posebno zadovoljen in hvaležen, saj je moral priznati, da Beograd skrbi in je tudi v stanju zaščititi naše ljudstvo prek meje."⁷⁴

"Pokojsnikova" smrt in politični testament

Do zelo pomembnega premika je prišlo tudi na notranjepolitični sceni v Kraljevini Jugoslaviji. Ko je knez Pavle uvidel nujnost sporazuma s Hrvati, katerega se je upiral ministrski predsednik Stojadinović, je bil prav Korošec tisti, ki je pomagal Stojadinovića zrušiti. Poleti 1940 je bil znova vključen v vlado kot prosvetni minister. Njegove načrte za avtonomijo slovenskega prostora znotraj Kraljevine Jugoslavije je 13. decembra 1940 prekinila smrt.⁷⁵

Anton Korošec se je v korespondenci Tajne krščanskosocialne organizacije poslej pojavljal s šifro "pokojsnik".

Dober mesec po smrti Antona Korošca je Besednjaka v pismu Tajni organizaciji z dne 19. januarja 1941, še daleč pred vstopom Sovjetske zveze v vojno,

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt* (Buenos Aires, 1963), str. 461 (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*).

⁷¹ Prim. Milica Kacin Wohinz, "Gli Sloveni della Venezia Giulia alla fine degli anni Trenta", *Qualestoria* 20, št. 2 (1992), str. 56.

⁷² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 461.

⁷³ O tem npr.: Teodoro Sala, "1939. Un censimento riservato del governo fascista sugli 'allogliotti': proposta per l'assimilazione degli 'allogeni' nella Provincia dell'Istria", *Bollettino dell'istituto di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* 1, št. 1 (1973), str. 17.

⁷⁴ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 461.

⁷⁵ Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", str. 38.

glede izida vojne, posebej v zvezi z združitvijo slovenskega prostora, prežemal optimizem kljub tedanji premoči nemške armade na vseh frontah. Prav tako je v pismu napovedal zmago Anglije v zračni bitki in zaključil s trditvijo, da "če Nemci ne bodo vdrli na angleški otok to poletje, potem ne bodo nikoli!"⁷⁶

V tem pismu pravi:

Napočil je zgodovinski trenutek, da je treba rešiti zgodovinski trenutek naše domačije [mislil je tako na Julijsko krajino kot Koroško, op. E.P.]. Sedaj ali mi rešitev več ne doživimo!!! Vedite, da tako ne mislite samo vi in mi, temveč vsi, ki politično gledajo na svet... napaka Koroškega plebiscita se ne sme več ponoviti!

Hvarski program

Na Hvaru je Korošec leta 1934, kot smo videli, lahko sprejemal obiske. Junija 1934 je članom akademskega kluba Straža, svojemu intelektualnemu naraščanju, predstavil svoja idejna in politična stališča, pozneje imenovana "Hvarski program", ki ga je vredno navesti v celoti:

Povsod Boga! Proč z liberalnimi in marksističnimi frazami, ki so tuje našemu narodu. Brez moralne obnove v Bogu ne bo rešitve iz gospodarskega in socialnega kaosa. Delujemo zato v tem oziru s Katoliško akcijo! Vera v družino, šolo, literaturo in v vse javno življenje, izpovedujemo v pisavi in govoru vselej svoje katoliško stališče, ne bodimo bojazljivci! Skrbimo za čisto slovensko ozemlje, ob avstrijski, madžarski in italijanski mej! Preprečujemo povsod (v vseh panogah) tujerodno ekspanzijo na slovenskem ozemlju! Potenciranje slovenske narodne zavesti in kulture v orambo proti nevarnosti tujerodnih navalov! Družine naj bodo ognjišče narodne, kakor tudi katoliške zavesti! Držeč se smeri, podanih v papeževih okrožnicah, se izrekamo za korporativni družbeni in gospodarski red, osnovan na krščanskem organskem pojmovanju družbe, da se zajamči interese skupnosti in svoboda osebnosti! Čuvajmo naše zadrugetvo, skrbimo za njegovo idealnost in za njegovo razširjanje, da bo lahko prevzelo naloge korporativnega gospodarskega reda! Ne izogibajmo se potrebnih socializacij! Obsojamo kapitalistični in komunistični gospodarski red, odklanjamo totalitarno ureditev države, izoblikovano v komunizmu in fašizmu, ki odvzema ostalim družbenim edinicam in poedincem vsako avtonomijo in svobodo. Dovedimo socialno pravičnost in socialno ljubezen v človeški družbi do popolne zmage.⁷⁷

⁷⁶ BA, dok. št. 24, Pismo Besednjaka organizaciji v Julijsko krajino z dne 19. januarja 1941.

⁷⁷ Prim. Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", str. 90.

Kot je že pred leti predpostavljala dr. Janko Prunk, pa bi veljalo ob Koroščevem hvarskem programu oziroma pri vprašanju njegove avtentičnosti biti zelo previden, saj je bil program v celoti objavljen šele po Koroščevi smrti, in to v glasilu radikalne katoliške desnice, *Straži v vibarju*, očitno najmanj prilagojen aktualnim političnim razmeram. Seveda to res še ne izključuje, da je tak program res – vsaj delno – napisal Korošec, saj vemo, da se je ob obisku omenjenih mladeničev na Hvaru z njimi intenzivno pogovarjal. Toda na Hvaru ga je, kot smo videli, obiskoval še marsikdo, ki ni stal na stališčih ljubljanske radikalne katoliške desnice.

Politična dediščina

Jugoslavija in jugoslovanstvo je tako pri Antonu Korošču kot pri njegovem ključnem primorskem sodelavcu Besednjaku temeljilo na presojanju političnih razmer v Evropi. Po Besednjakovem mnenju je bila edina možnost tako za priključitev Julijske krajine matici kakor tudi za nadaljnjo narodno emancipacijo Slovencev zgolj in samo združenost v močni jugoslovanski državi:

Naš narodni program iz dobe majske deklaracije⁷⁸ se ni porodil iz trenutnega razpoloženja dr. J. Ev. Kreka in dr. Antona Korošca, temveč je plod stoletnih izkušenj ter spoznanja slovenskega naroda, da mu je svoboden razvoj in napredek zagotovljen samo v državni skupnosti z brati Hrvati in Srbi. Poudarjam, da je za nas to spoznanje dokončno in nepremakljivo. Vsaka diskusija in vsak dvom o tej resnici bi morali biti med zavednimi Slovenci nedopustni. Saj zadostuje, da si trezno predočimo zadnji dve desetletji slovenske zgodovine: Slovenci v Jugoslaviji so kljub vsem bojem z belgrajskim centralizmom napredovali, kakor niso še nikoli v svoji preteklosti; Slovenci, živeči pod italijanskim, nemškim in madžarskim gospostvom, so narodno in kulturno umirali. Dr. Korošec je že vedel, zakaj je bilo potrebno, da se je še pred izbruhom sedanje vojne tako slovesno praznovala obletnica majske deklaracije širom Slovenije!⁷⁹

Besednjakov razmislek se brez dvoma ujema s Koroščevo izjavo koroškemu Slovencu Jošku Tischlerju na predvečer druge svetovne vojne, da je "najslabša Jugoslavija za Slovence najboljša rešitev. Izbire nimamo."⁸⁰

Primorska duhovščina si je te nauke očitno dobro zapomnila... Ne nazadnje so primorski duhovniki po koncu vojne v absolutni večini izjavili, da so za

⁷⁸ "Majniška" ali "Majska deklaracija". Državnopravna izjava Jugoslovanskega kluba poslancev v dunajskem parlamentu dne 30. maja 1917.

⁷⁹ BA, dok. št. 325, Osnutek pisma Engelberta Besednjaka Andreju Gosarju jeseni 1941 (brez datuma).

⁸⁰ O tem: Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 36.

Jugoslavijo. In izbrali so (glede na njihov poklic in družbeno vlogo) najbrž res "najslabšo Jugoslavijo" – iz zornega kota političnega katolicizma je bila zanje dejansko najslabša, a v tem je bila primorska duhovščina enotna – še zadnjič –, in sicer ob prihodu zavezniške razmejitvene komisije v Julijsko krajino. Gre za dve spomenici, ki ju je slovenska primorska duhovščina naslovila na zavezniško razmejitveno komisijo. Prvo spomenico z začetka leta 1946 je podpisalo 170 slovenskih duhovnikov iz Julijske krajine, vsebovala pa je zahtevo, naj se "celokupna Primorska priključi federativni Jugoslaviji".⁸¹ Drugo spomenico je na razmejitveno komisijo naslovilo 30 duhovnikov, ki so delovali v krogu radikalno antikomunistično usmerjenega lista *Slovenski Primorec*. Kot odločni antikomunisti so poudarili, da se izrekajo za priključitev k demokratični Jugoslaviji, a so pozneje na zaslišanju pred zavezniško razmejitveno komisijo pozabili tudi na "demokratično" in nazadnje zahtevali samo priključitev.⁸²

Virgil Šček je leta 1945 v pismu Engelbertu Besednjaku – po eni strani v jasni zavesti, da priključitev Primorske izpeljuje nasprotni politični tabor, a po drugi v očitnem zmagoslavbnem zanosu – zapisal: "Zares edinstvana prilika! Ali zdaj ali nikoli! Gre za končnoveljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji /.../" Ali kot je zapisal Anton Požar: "v času, ko se odloča usoda Primorske, se slovenski duhovniki odločno izrekamo za Jugoslavijo, kajti režim se bo spremenil, državne meje pa bodo ostale."⁸³ Tako je očitno razmišljala večina slovenskih primorskih duhovnikov.

Ob koncu vojne se je torej izbira izostrila v odločitev "ali – ali": ali za jugoslovansko državo in komunistični režim ali za italijansko državo. Z italijansko državo je imela duhovščina takrat že več kot petindvajsetletne težke izkušnje. Ob tem pa tudi ne gre pozabiti, da niti tedanji položaj v poraženi Italiji ni zagotavljal razvoja v smeri parlamentarne demokracije oziroma ni izključeval revolucije.

V vseh zgoraj naštetih dejstvih je potrebno iskati vzroke za odločitev skoraj vse slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini za podporo priključitvi k Jugoslaviji. Številna gesla, ki jih beremo v korespondenci med duhovščino, kot na primer "režimi ginejo, vlade se menjajo, domovina ostane" ali "Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija", so bila posledica zgodovinskega položaja, v katerem je priključitev Primorske k Jugoslaviji vodila OF, ki so ji načelovali slovenski komunisti. S tem se je večina primorske duhovščine le stežka sprijaznila – toda zgodovinska paradigma je prisilila katoliški tabor in duhovščino na Primor-

⁸¹ Nevenka Troha, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999), str. 154.

⁸² Prav tam, str. 159.

⁸³ Glej: Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar: (1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica 1986), str. 146.

skem v odločitve, ki je obsegala vse zgoraj navedene elemente in jih v trenutku opredelitve strnila v vsaj navidezno enotno stališče, ki se je kazalo v podpori priključitvi k Jugoslaviji.

Na Kranjskem, v predvojni Dravski banovini, je bilo tudi proti koncu druge svetovne vojne popolnoma drugače. Že v očitnem pričakovanju poraza je 6. oktobra 1944 v govoru ob pogrebu padlih kolaborantov v bližini Kranja govoril pater Fortunat Zorman: "Bolje je, da ves slovenski narod junaško umrje, kakor pa, da živi v komunistični hudobiji..."⁸⁴

V tej luči je treba razumeti tudi epizodo, ki jo v svojem "Londonskem dnevniku" izpove Izidor Cankar. Pripoveduje o svojem pogovoru z dr. Ivanom Ahčinom avgusta 1944 (v Rimu): "Ko sem rekel Ahčinu: 'Postavimo vse na špico! Vi greste rajši v hitlerjevsko Nemčijo, kot v partizansko Jugoslavijo?' ni zanikal, ampak pritrjujoč molčal..."⁸⁵

Ni potreben poseben razmislek za ugotovitev, komu je zgodovina nazadnje pritrdila.

Janko Prunk je pred mnogimi leti o Antonu Korošču zapisal:

Moj vtis iz vsega, kar sem mogel o Korošču preštudirati, je, da je bil on v pogledih na bistvena politična vprašanja v osnovi dokaj trden. Ta osnovna vprašanja so: **avtonomno slovenstvo, katolicizem, krščansko socialna organizacija in katoliška politična stranka**. Vsa njegova navidezna odstopanja v teh osnovnih vprašanjih so bili samo ukrepi iz politične taktike in iz politične nuje. Korošec je bil pač, kar je velika odlika vsakega politika, izjemno sposoben politični taktik.⁸⁶

Ob tem bi, kot smo prikazali v zvezi s primorskim prostorom, veljalo posebej poudariti tudi njegovo neposredno prizadevanje za revizijo politično kričnih meja slovenskega etničnega prostora.

Anton Korošec in manjšina na Primorskem sta bila v tem smislu, kot smo videli, zelo tesno povezana.

⁸⁴ Jože Pirjevec, *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995), str. 147.

⁸⁵ Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošča*, str. 17.

⁸⁶ Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošča v prvi Jugoslaviji", str. 38.

Egon Pelikan

ANTON KOROŠEC AND SLOVENE MINORITY IN THE PRIMORSKA REGION BETWEEN THE WORLD WARS

SUMMARY

In this article, the author presents the role and importance of Anton Korošec between the world wars, in maintaining minorities in Venezia Giulia. Based on the material from the archive of Engelbert Besednjak, the author presents organized action of the Secret Christian Social Organisation and the activities of the Slovene Clergy from the Primorska region between the world wars. A crucial role in the political and especially financial support for the Slovene minority was played by Anton Korošec, who took care of an ongoing funding of anti-fascist and national defense initiatives in Venezia Giulia. He has also cooperated with Engelbert Besednjak and other representatives of Slovenes from the Primorska region, including representatives of his greatest political opponents in the Kingdom of Yugoslavia – Liberals. The author describes relations between crucial parties in preserving the Slovene characteristic of Venezia Giulia, the role of the court of the Kingdom of Yugoslavia, individual Yugoslav governments, etc.

The article also presents the secret irredentist activities of the Secret Christian Social Organisation in Venezia Giulia, which had been formed in the late 1920s by a merger of the (banned) Christian Social Party in Primorska and the ecclesiastical organisation of the Slovene and Croatian clergy – the Assembly of the Priests of St. Paul. This organisation included almost 300 Slovene and Croatian priests. Throughout the interwar period, the Catholic secret organisation continued to be financed from a secret fund for minorities of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia. Dr Anton Korošec, the most important and influential Slovenian politician on the Belgrade political scene at the time, played the decisive role in securing this funding.

Special attention is also given to the time of the internment of Anton Korošec, when the mediation role between him and the King Alexander was played by the keyman of the minority in Venezia Giulia – Engelbert Besednjak. At that time, the minority and their represents were able to at least partially return numerous favours to Korošec, as Besednjak played a very important role in the reintegration of Anton Korošec into Yugoslav political life.

Finally, the author outlines the role of the so called "catholic middle" in the Primorska region during and after the Second World War. Characteristic of the "catholic middle" of Primorska during the war was that it rejected not only

collaboration but also communism. Convinced that the regime would one day change while the state borders would remain the same, this community, along with most of its clergy, eventually spoke out in favour of Yugoslavia.

The article concludes with a description of the efforts of the great majority of the clergy of Primorska to annex Venezia Giulia to Yugoslavia after the end of the Second World War.

VIRI IN LITERATURA

ACDS, CPC – Archivio centrale dello Stato, Caselario Politico Centrale, mapa št. 5478.

ACDS, NAW – Archivio centrale dello Stato, National Archiv Washington, T – 586.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, fond Bogomila Remca.

AV – Arhiv Antona Vuka.

BA – Besednjakov arhiv.

WA – Wilfanov arhiv.

.....

Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, 1. zvezek (Zagreb, 1974).

Bodrožič, Milica, "Jugoslovenska nacionalna stranka pod vladom Bogoljuba Jevtića i Petomajski izbori 1935. godine", *Zbornik Matice srpske za istoriju* 40 (1989), str. 141–169.

Čermelj, Lavo, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana, 1965), str. 145).

Enciklopedija Slovenije, 1.–15. knjiga (Ljubljana, 1988–2021).

Godeša, Bojan, in Dolenc, Ervin (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999).

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in senc. III. del* (Buenos Aires, 1969).

Juvančič, Ivo, "Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu", *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 3, št. 2 (1976), str. 102.

Kacin Wohinz, Milica, "Gli Sloveni della Venezia Giulia alla fine degli anni Trenta", *Qualestoria* 20, št. 2 (1992), str. 56.

Kacin Wohinz, Milica, *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper, 1990).

Koblar, France, "Iz zapuščine Franceta Koblarja", *Nova revija* 18, št. 209 (1999), str. 167.

Matta, Tristano, "Clero sloveno e regime fascista", *Bollettino dell'Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia* 5, št. 2–3 (1977), str. 10.

Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico* (Ljubljana, 2002).

Pirjevec, Jože, *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).

Primorski slovenski biografski leksikon, 1.–2. zvezek (Gorica, 1974).

-
- Prunk, Janko**, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 88–89.
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 38.
- Sala, Teodoro**, "1939. Un censimento riservato del governo fascista sugli 'alloglotti'; proposta per l'assimilazione degli 'allogeni' nella Provincia dell'Istria", *Bollettino dell'istituto di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* 1, št. 1 (1973), str. 17.
- Simčič, Tomaž**, *Jakob Ukmarski: (1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica 1986).
- Slovenski biografski leksikon*, 13. zvezek (Trubar–Vodaine), ur. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre (Ljubljana, 1982).
- Stojadinović, Milan**, *Ni rat ni pakt* (Buenos Aires, 1963).
- Troha, Nevenka**, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999).

Author: **PELIKAN Egon**

Ph.D., Full Professor

ZRS Koper, Institute for Historical Studies

Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, Slovenia

**Title: ANTON KOROŠEC AND SLOVENE MINORITY IN THE PRIMORSKA REGION
BETWEEN THE WORLD WARS**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 399–434, 86 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, the Kingdom of Yugoslavia, Primorska region, Slovene minority, Venezia Giulia, Engelbert Besednjak

Abstract: In this article, the author presents the role and importance of Anton Korošec between the world wars, in maintaining the national consciousness of Slovene and Croatian minorities in Venezia Giulia. Based on the material from the archive of Engelbert Besednjak, the author presents organized action of the Secret Christian Social Organisation and the activities of the Slovene Clergy from the Primorska region between the world wars. A crucial role in the political and especially **material** support for the Slovene minority was played by Anton Korošec, who took care of an ongoing funding of anti-fascist and national defence initiatives of the Secret Christian Social Organisation and the Slovene Clergy from the Primorska region. He has also cooperated with Engelbert Besednjak and other representatives of Slovenes from the Primorska region.